

הרב אברהם עזיין

נשים ושמחת יום טוב

א. "ושמחת בחגך" – חובת הבעל על אשתו, או חובת האשה?
 ברייתא היא בפסחים קט: "חייב אדם לשמח את בנו ובני ביתו ברגל, שנאמר ושמחת בחגך" מלשון זו משמע, שהמצוה חלה על הבעל לשמח את בני ביתו – אשתו ובניו ובנותיו, אך אין חיוב על האשה להיות שמחה בעצמה. וכן נאמר בפרוש על ידי אב"י בקדושין לד, ב: "אשה – בעלה משמחה", ופירש רש"י: "אין חובת השמחה תלויה בה, אלא על בעלה שישמחנה – קרי ביה: ושמחת." ובהמשך הגמרא: "אלמנה – מאי איכא למימר? בשרויה אצלו, ופירש רש"י: "לא נצטויה היא, אלא בעניה הכתוב מדבר, ונצטוה מי שהיא שרויה אצלו לשמחה משלו במאכל ומשתה וכלי פשתן."

דברי רש"י אלו הם לפי מסקנת הגמרא בפסחים, שבזמן שבת המקדש קיים אין שמחה אלא בבשר (שלמים); היום, שאין בית המקדש, אין שמחה אלא בין. אבל לדעת ר' יהודה חובת השמחה אינה שווה לכל, אלא "אנשים בראוי להם – בין נשים בראוי להן – בבגדים" (פסחים קט). בעלי התוס' (קדושין שם ד"ה אשה) מדייקים מדברי רש"י, שאמנם לפי שיטת רש"י אין חיוב להעלות את האשה לירושלים ולהאכילה בשר קרבן, אלא אפשר לקיים המצוה גם בבית, ולשמחה בכל שמחה אפשרית. לפי שיטת רבנו תם "אשה – בעלה משמחה בשלמי חגיגה שלו, שהחובה מוטלת על בעלה" (להאכיל את אשתו בקרבן).

בעוד שמדברי הברייתא, וכן מדברי אב"י, היה נראה שהחיוב מוטל על הבעל לשמח את אשתו, הרי מהתוספתא המובאת בחגיגה ו, ב נראה שהחיוב של שמחה הוא על האשה. בתוספתא זו שנה ר' יוסי הגלילי: "שלש מצוות נצטוו ישראל בעלותם לרגל – ראייה וחגיגה ושמחה... יש בשמחה מה שאין בשתייה, שהשמחה נוהגת באנשים ובנשים, מה שאין בשתייה." הרי שאע"פ שאין חיוב ראייה לנשים, שהלא הכתוב אומר "שלוש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני ה' אלוך", בכל זאת יש חיוב שמחה לנשים.

אפשר לדייק זאת גם מסוגיית הגמרא בחגיגה ו, א. רבי זירא שואל שם על הדין שבמשנה "קטן שאינו יכול לרכב על כתפיו של אביו ולעלות מירושלים להר הבית פטור מלעלות לרגל" – "עד הכא מאן אתייה?", ועל כך עונה אב"י: "עד הכא דמחייבא אימיה בשמחה אייתיתיה אימיה." רש"י פירש, שאמו של הקטן היתה חייבת "לעלות לרגל ולשמח בחג עם בעלה, דעל השמחה נצטוו נשים, דכתיב

ושמחת אתה וביתך. דברי אבוי בחגיגה עומדים, איפוא, בסתירה לדבריו בקדושין, שם הוא אומר "אשה – בעלה משמחה".

בגמרא ראש השנה וב שאל ר' זירא: "אשה – מה היא בבל תאחר (אם לא הביאה קרבן בזמן). מי אמרינן הא לא מיחייבא בראיה (שכתוב "כל זכורך"). אודלמא הא איתה בשמחה? א"ל אבוי: ותיפוק ליה דהא איתה בשמחה." בסוגיה זו שואלת הגמרא: "ומי אמר אבוי הכי, והא אמר אבוי אשה בעלה משמחה?" הגמרא מתרצת: "לדבריו דר' זירא קאמר." בסוגיה זו איפוא מכירה הגמרא במחלוקת אמוראים – לדברי אבוי אין חיוב שמחה על האשה, אלא על הבעל לשמח את אשתו; ולדברי ר' זירא יש חיוב על האשה לשמח. הגמרא לא ציינה זאת בסוגיה במסכת חגיגה, שגם שם דברי אבוי עומדים בסתירה למה שאמר במס' קידושין.

בעל המאור במסכת ראש השנה מפרש: "אלא יש לנו לפרש כל הנך מימרי דאבוי במס' חגיגה, בטעמא דאמר אשה בעלה משמחה. כלומר, שחובתה מוטלת עליו לשדלה בדברים ולהעלותה כדי שתשמח עמו ... ומכל מקום הרשות בידה, ואין החובה אלא על בעלה לשדלה ולהעלותה עמו ולשמחה. ורוב הנשים מתרצות ונמשכות לדעת בעליהן."

וכן פירש המאורי בראש השנה: "עיקר החיוב אצל הבעל לפתותה לילך עמו כדי שתשמח עמו, והיא חייבת להמשך אחריו. והיא שאמרו, אשה בעלה משמחה, כמו שבארנו במסכת חגיגה. אבל עיקר הקרבן, אף של שמחה, אינו אלא לבעל. ואין היא בכלל. ובאת שמה, הואיל ואין ביאתה לעיקר קרבן."

גם המאורי וגם בעל המאור מפרשים שהחיוב של שמחה היא בעליה לרגל ובאכילת הקרבן, אלא שמוטל החיוב על הבעל. לדברי המאורי נשים חייבות ללכת אחרי בעליהן, כנראה משום שיעבודה של האשה לבעלה. לפי בעל המאור אין על האשה חיוב לעלות, אלא שמטבע הדברים הנשים תלכנה אחרי בעליהן.

ב. במה משמחים?

שיטת רבנו תם היא, כאמור לעיל, שעל הבעל מוטל החיוב לשמח את אשתו בשלמי חגיגה. אין הוא מתיחס לשאלה אם האשה חייבת להיות בירושלים או לא. ואילו דעת רש"י עדיין צריכה ביאור: מדוע אין האשה חייבת בשמחה בהעלאת קרבן ירושלים, ובכל זאת יש חיוב לשמחה בביתה באמצעים אחרים. גם אם דברי רש"י במס' קדושין מתייחסים לתקופת חורבן הבית, עדיין לא ברור מדוע בזמן הבית לא היה חיוב בעלה לדאוג לשמחה ע"י העלאת קרבן בירושלים, ואילו לאחר החורבן עליו לדאוג לשמחה בכבגדים וכדו' בביתה.

הרמב"ם בהלכות חגיגה ב, א פוסק כברייתא בחגיגה: "והשמחה האמורה ברגלים היא שיקריב שלמים יתר על שלמי חגיגה, שנאמר וזבחת שלמים ואכלת שם ושמחת לפני ה' אלו קיך. ונשים חייבות במצוה זו." הרמב"ם פוסק איפוא כר' זירא, ודוחה דברי

אביי. וכן בהלכות יום טוב וזו הוא כותב: "וחייב אדם להיות בהן שמח וטוב לב, הוא ובניו ואשתו ובני ביתו וכל הנלוים עליו, שנאמר ושמחת בחגיך. אעפ"י שהשמחה האמורה כאן היא קרבן שלמים, כמו שאנו מבארין בהלכות חגיגה, יש בפלל אלה לשמח היא ובניו ובני ביתו כל אחד ואחד כראוי לו."

הדברים מתבארים יותר בספר המצוות מצוה נד: "היא שציוונו לשמח ברגלים. והוא אמרו יתברך ושמחת בחגיך... ענין הראשון הרמוז אלינו בצווי זה הוא שנקריב קרבן שלמים על כל פנים. נשים חייבות בשמחה. ובכלל אמרו ושמחת בחגיך מה שאמרו ג"כ לשמח גם במיני שמחה. ומזה לאכול בשר ולשתות יין, ללבוש בגדים חדשים ולחלק מיני פרות ומיני מתיקה לקטנים ולנשים, ולשחוק בכלי נגון ולרקוד במקדש לבד, והיא שמחת בית השואבה. וזה כלו נכנס באומר ושמחת בחגיך."

מדברי רמב"ם אלו אנו למדים:

1. נשים חייבות במצות שמחה מצד עצמן כדברי ר' זירא, ולא כאביי שהבעל משמח את אשתו.
2. עיקר חיוב שמחה היא אכילת קרבן.
3. בתוך צווי השמחה נכללים כל סוגי שמחה האפשריים – יין, בגדים, ריקוד, שירה, וכל דבר המשמח את הלב.
4. אין הבדל בין חיוב השמחה בזמן שבית המקדש קיים לבין חיובה בזמן שאין בית המקדש קיים.

נראים הדברים, שרש"י מסכים לדברי הרמב"ם, שמצות שמחה כוללת לא רק אכילת קרבן אלא גם "מאכל, משתה וכלי פשתן". התוספות בפסחים קט"א, ד"ה במה, כותבים שבזמן שבית המקדש קיים אין שמחה אלא בבשר, ואילו כיום השמחה היא בין בלבד. הבחנה זו אינה מקובלת על הרמב"ם, שמבדיל בין הכוונה הראשונית של התורה, לשמוח בבשר השלמים, לבין חיוב כללי של שמחה החל בכל זמן. בשאגת אריה, סימן סה, הביא שיש כמה מפרשים הסוברים שהיום אין שמחת יום טוב מדאורייתא, מכיון שאין קרבן. ברור שלדברי הרמב"ם אין מקום לחלק בין הזמן שבית המקדש היה לבין הזמן הזה.

כמו כן לדברי הרמב"ם אין לחלק בין חיוב השמחה של אשה לזה של גבר. ואמנם הרמב"ם במעשה הקרבנות יד, פוסק שגם אשה חייבת בשמחה, ועוברת על "כל תאחר". וכן הבין הראב"ד את דברי הרמב"ם בהשגותיו להלכות חגיגה. הוא כותב: "לא בקרבן, אלא בשמחה – שתשמח עם בעלה, שתעלה עמו, והוא ישמח אותה." לפי הראב"ד יש על האשה לעלות לירושלים ולהיות שמחה אתו, שלא כדברי הרמב"ם, שיש לה לעלות לירושלים ולאכול בקרבן.

ג. "ושמחת בחגיך" – בכל מיני שמחה הכתוב מדבר

סיכום השיטות שראינו עד כה הוא:

1. רש"י: הבעל משמח את אשתו בכל דבר שמשמחה, ולא דווקא לעלות לירושלים ולהאכילה קרבן.
2. רבנו תם: הבעל משמח את אשתו בקרבן.
3. בעל המאור והמאירי: הבעל מעלה את אשתו לירושלים ומאכיל אותה שם קרבן.
4. ראב"ד: הבעל משמח את אשתו בעלותו לירושלים, ולא דווקא בקרבן.
5. רמב"ם: האשה חייבת להביא קרבן ולהיות שמחה. באין אפשרות של קרבן יש חיוב כללי של כל מיני שמחות.

מדברי הרמב"ם עולה שהשמחה שנצטוונו בה ביום טוב כוללת כל מיני שמחה שיכולת בידו לשמח. אין הדבר דומה למצוות אחרות, שבהן שווים כל בני האדם, העשיר לא ירבה והדל לא ימעט. בשמחה זו חייב כל אדם כפי יכולתו ולפי רוב עושרו.

וכן נראין הדברים מדברי הרמב"ן בשורש א' בספר המצוות. הרמב"ן מגן שם על דברי בעל הלכות גדולות, שמצות הלל היא דאורייתא:

והנראה מדבריהם, שהוא [מצות הלל] מן התורה, כמו שפירשתי, ויהיה הלכה למשה מסיני, או שהוא בכלל השמחה שנצטוונו בה, כמו שכתוב "וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצוצרות". כי עיקר השירה בפה וכלי לבסומי קלא הוא, ונצטוונו בשמחת השיר על הקרבן, ושלא בשעת הקרבן בכלל השמחה היא.

אם כן, אפשר שהשמחה שעליה נצטוונו בימים טובים כוללת את כל מיני השמחות, ובכללן אמירת הלל.¹

בעל שאגת אריה מביא ראיה שמצות השמחה כוללת כל מיני שמחות, מכך שבמחלוקת בית שמאי ובית הלל בענינים שונים ביום טוב נאמר בהם שבית שמאי מחמירים ובית הלל מקילים מפני שמחת יום טוב. משמע שעצם יום טוב מחייב שמחה, גם בלי כל קשר לקרבן. ולכן גם כשאין בית המקדש קיים יש מצות שמחה.

ד. שמחה קשורה תמיד בקירבה לקב"ה

לכאורה יש קשר הדוק בין מצות שמחה לבין חיוב קרבן. כל פסוקי התורה הדנים בשמחה מתייחסים לראיית פני ה', שהיא הקרבת קרבן: "ואכלת שם לפני ה' אלקיכם ושמחתם"; "כי אם לפני ה' אלקיכם תאכלנה שנה בשנה במקום אשר יבחר ושמחת

1. בענין חיוב הלל עיין באנציקלופדיה תלמודית ערך הלל. יש להעיר שלדברי הרמב"ן, שהלל מדאורייתא מגדר של חיוב שמחה, יש מקום לחקור אם נשים חייבות במצות הלל ביום טוב. לפי כל המפרשים הן פטורות בגלל מצות עשה שהזמן גרמא, חוץ מהלל של פסח, שהן חייבות בו בגלל שהיו בנס, והן חלק של ליל הסדר.

לפני ה' אלקיך": "והנחתו לפני ה' אלקיך והשתחוית ושמחת בכל הטוב"; "אבנים שלמות תבנה את מזבח ה' אלקיך והעלית עליו עולות לה' אלקיך וזבחת שלמים ואכלת שם ושמחת לפני ה' אלקיך". מכאן שראיית פני ה' היא שמחה. וכן משמע בירושלמי סוכה פ"ג הל' יא, על הפסוק "ולקחתם לכם פרי עץ הדר ושמחתם לפני ה' אלקיכם": "אית תני בשמחת לולב, ואית תני בשמחת שלמים הכתוב מדבר." גם משם נראה ששמחה זהה עם ראיית פני ה' – עם אכילת קרבן. מכאן מקור לשיטת הראשונים הנ"ל, המצמצמים חיוב שמחה לאכילת קרבן. ה"ר יוסף דב סולוביצ'יק שליט"א כותב ב"שעורים לכבוד אבא ז"ל":
 אין שמחה לאמיתו של דבר אלא במקדש, במעונו של הקב"ה. ביום טוב האדם הוא בכיתו של הקב"ה בכל מקום שהוא. לכן, ישנה מצות שמחה, ואין אבלות נוהגת, שאין אבלות לפני ה'. ומי איכא בכיתא קמיה דקוב"ה – ודאי לא ולא!

מכיון שיש חיוב עליה לרגל וחיוב שמחה בירושלים, נתברך יום טוב בשמחה, והחובה בה חלה בכל מקום ומקום. גם כשאין אפשרות לעלות לרגל, מכל מקום היום הוא יום של שמחה, ועל כן אין בו אבלות.²

ה. חובת השמחה – חובת הלבבות

נראה לפרש את דברי הרמב"ם, ששמחת יו"ט באה לידי ביטוי בכמה דרכים, על פי הסבר כללי בשיטת הרמב"ם בכמה מצוות. מוני מצוות חילקו את המצוות לשני סוגים: לחובת האברים (כגון: הנחת תפילין, אכילת מצה, ישיבת סוכה, מילה וכדו'), ולחובת הלבבות (כגון: אהבת ה', יראתו, אמונתו וכדו'). יש מקום לסיווג נוסף, והוא שילוב של חובת הלבבות עם חובת האברים. אלו הן מצוות שמתבצעות ע"י האיברים, אך בכך מקיימים מצוה שבלב. דוגמא לכך היא מצות התפילה, שהיא עבודה שבלב.³ אמנם בהרהור אין אדם יוצא ידי חובתו. חייב הוא לבטא את רגשותיו בעמידה, בדבור וכדו'. מעשה המצוה הוא באיברים, אך קיום המצוה הוא בלב. אם התפלל בלי כוונה לא עשה כלום, וזאת גם לדעה שמצוות אינן צריכות כוונה, כיון שקיום המצוה הוא בלב, ובלי כוונה אין קיום כלל. אבלות היא מצוה המחייבת הרגשה של כאב וצער. מעשה המצוה מתבצע על ידי

2. עין בשעורים לכבוד אבא מרי ז"ל, שמבאר שאין בשבת מצות שמחה, מפני שאין חובה לעלות לרגל. והוסיף לתמוה. למה אנו אומרים במוסף שבת "ישמחו במלכותך שומרי שבת"? ותיקן. דשאני מוסף. דבמקום קרבן קאי. ובמקדש ישנה שמחה בשבת. ויש להעיר, שבעל תורה תמימה מביא שיטת הירושלמי (מגילה א.ד. בענין סעודת פורים בשבת) והספרי (דברים יג. "ביום שמחתך" – זו שבת. ועי' תוס' מועד קטן כג. ב. ד"ה יש אבלות. אם אבלות נוהגת בשבת. לשיטת האומרים אין מצות שמחה בשבת יש לפרש שישמחו במלכותך" היא הרגשת הלב, ולא צווי על שמחה בשבת.

3. עין רמב"ם הלכות תפילה א.א. ספר המצוות מצוה ד ומאמרי "עבודת ה'" בשנתון אורות א.

קריעה, ישיבה, איסור תספורת, איסור שאלת שלום וכדו'. ברור שמעשה המצוה היא חובת האיברים, אך הקיום הוא מעשה שבלב – חובת הלבבות. וכך היא כנראה גם מצות השמחה – ושמחתם לפני ה' אדם בישראל העומד לפני ה' שמח ומודה לה' על הטובה – איך יבטא הוא את השמחה? דוגמאות אחדות מובאות בתורה – עליה לירושלים ואכילת קרבן. חכמים הוסיפו דוגמאות לביטויים נוספים: שתית יין, מתן ממתקים ובגדים לבני הבית ושמחת בית השואבה. דוגמאות אלו נימנו ע"י הרמב"ם. הרמב"ן הוסיף בספר המצוות את קריאת ההלל כביטוי נוסף לקיום מצות השמחה. אין זו מחלוקת, שהרי כל מיני שמחה נכללים בצווי הכללי של שמחה, וכל אחד מרבה את הפן שלו.

מכאן ברור שלדברי המצמצמים את קיום מצות השמחה לאכילת קרבן, יש מקום לדון אם שמחה נוהגת רק באנשים או גם בנשים, ואם היא בכלל נוהגת היום. ברם לפי שיטת הרמב"ם, הראב"ד, הרמב"ן ושאגת-אריה שמחה כוללת כל דבר ודבר. ולכן ברור שמצות שמחה חלה גם בזה"ז, וברור שחובת שמחה חלה גם על האשה. מכל מקום לא כל פעולה שאדם עלול לחשוב שהיא מרבה את שמחתו יכולה להיכלל בתוך מצות השמחה. הלא כך הם דברי הרמב"ם בהלכות יום טוב וכו': כשאדם אוכל ושותה ושמח ברגל, לא ימשך ביין ובשחוק ובקלות ראש, ויאמר שכל מי שיוסיף בזה ירבה במצות שמחה. שהשכרות והשחוק הרבה וקלות הראש אינה שמחה אלא הוללות וסכלות. ולא נצטוינו על ההוללות ועל הסכלות, אלא על השמחה שיש בה עבודת יוצר הכל, שנא' תחת אשר לא עבדת את ה' אלקיך בשמחה ובטוב לבב מרוב כל. הא למדת, שהעבודה בשמחה. ואי אפשר לעבוד את ה' לא מתוך שחוק, ולא מתוך קלות ראש, ולא מתוך שכרות.